

Saxo og venderne

- af Niels Henrik Hansen

INDLEDNING

Korstogte er nærmest et modeemne hos forskerne i europæisk middelalder. Denne nye »gyldne epoke« for korstogsstudier har været undervejs siden ca. 1970, hvor den moralske fordømmelse af krig og vold, som verdenskrigene afstedkom, er klinget af, hvorfor det igen er muligt at forholde sig til korstogene og de uhyrligheder, som fandt sted under korstogene. Oven i købet peges der nu på korsfareernes personlige og religiøse motiver for at deltage som den væsentligste forklaring på, hvorfor korstogene overhovedet fandt sted, hvor korstogene, før 1970, overvejende blev forklaret ved hjælp af motiver om økonomisk vinding og ved sociale faktorer.¹ På den måde har tendensen været, at aktørernes intentioner har været fremhævet på bekostning af en overvejende strukturel forklaring.

Forskningen i korstogte, siden 1970, har også ændret karakter på den måde, at der er kommet flere korstogte til. Før 1970 mentes der med korstogte fortrinsvis korstogene til Jerusalem, men efter 1970 behandles også togter som korstog, »hvis de gav aflad lige som dem der drager til Jerusalem«, og ud fra den definition er togter i Spanien, Nordafrika, Baltikum² og i Provence mod albigensiske kættere også korstogte.³ Derfor behandles det danske riges krige og togter ved Østersøen,

¹ NINA KOEFOED (red.): *Krig, korstog og kolonisering*. Århus 2000. *Den jyske Historiker* nr. 89, s. 18-21.

² Da Bernhard af Clairvaux i 1146 var på korstogsprædiken-tourne, i forbindelse med det 2. korstog, i først Frankrig og siden Tyskland, viste han sig modtagelig for en række saksiske fyrsters forslag om at tage på togter mod de nærvædende hedninge østpå i stedet for at tage til Melleømøsten. Kort tid efter anerkender paven togterne mod de ikke-kristne mod øst som korstogte, og der udstedes buller, hvor paven bekendtgør, at disse togter giver aflad på lige fod med korsfarertogterne til Jerusalem. (JOHN H. LIND, CARSTEN SELCH JENSEN, KURT VILLADS JENSEN, & ANE L. BYSTED: *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*. Høst og Søn's Forlag, København 2004, s. 51-52.)

³ *Krig, korstog og kolonisering*, s. 22-23.

Niels Henrik Hansen

fra 1147, også som korstoge.⁴ Pavens opfordring til venderkorstoget blev også fulgt i det danske rige. Saxo nævner også pavens opfordring til at bekriige hedenskabet:

På samme tid var det gået op for paven hvordan hedenskabets stormflod var på nippet til at lægge kirken i grus, og derfor sendte han breve ud til hele Europa med befaling til den kristne tros dyrkere om at gå til kamp mod alle dens fjender. Hver enkelt af den katolske kirkes provinser fik ordre om at angribe de hedninge der boede nærmest. Og danskerne ville ikke forsømme deres pligt over for den fælles kirke af hensyn til deres private felttog, så de smykkede sig med det hellige korsfarertegn og efterkom befalingen.⁵

Det er det eneste sted, hvor Saxo eksplicit henviser til, at et vendertogt finder sted på pavens foranledning, og at krigerne var korstegnede under striden.⁶ Da der er enighed om, at i hvert fald togterne mod venderne fra 1147 bør opfattes som korstoge, er det en undersøgelse værd at se nærmere på beretningerne om de hedenske vendere i *Saxos Danmarkshistorie*,⁷ der er skrevet omkring år 1200, for der igennem at belyse og diskutere, hvorvidt Saxos skildringer af venderne er udtryk for den holdning, vi kan forvente korsfarerne havde til deres »ofre«.

⁴ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 58.

⁵ *Saxos Danmarkshistorie*. Bind 1-2. Oversat af Peter Zeeberg. Gad, København 2000. 14, 3, 5.

⁶ At Saxo ikke nævner ordet korstog er ikke overraskende, da der ikke fandtes et særligt ord for korstog før sent i middelalderen (*Krig, korstog og kolonisering*, s. 31). – Saxo skriver dog, at Knud (den Hellige) allerede i 1080'erne udslettede kurerne, sembernes og esternes land mere for at udbrede kristendommen end for at tilfredsstille egen grådighed, men det var på eget initiativ (*Saxos Danmarkshistorie*, 11,11, 1).

⁷ Herefter vil jeg anvende forkortelsen *SD*, for *Saxos Danmarkshistorie*.

Saxo og venderne

PROBLEMFELT

Kurt Villads Jensen har skrevet to artikler, hvori han forholder sig direkte til Saxos skildring af venderne. Artiklerne hedder 'Saxos grænser. Dehumanisering af venderne'⁸ og 'The Blue Baltic Border of Denmark in the High Middle Ages: Danes, Wend and Saxo Grammaticus'.⁹ Jensen analyserer i begge artikler Saxos skildringer af venderne ved hjælp af begrebet »grænsesamfund«¹⁰ og fortolker dermed Saxo som en ikke atypisk ideolog fra et af 1100-tallets europæiske grænsesamfund, der er kendetegnet ved en krigerkultur og en forestilling om »de andre«, som Saxo prøver at skabe. En væsentlig pointe for Jensen er, at den fredelige sameksistens i virkeligheden har været langt mere omfattende, end Saxo lader os forstå.¹¹ Jensen skriver ligefrem, at Saxo bevidst undlader at omtale den fredelige sameksistens, da dette ikke passer i hans politiske program, som er at omdanne en blød grænse til en hård.¹²

⁸ Artiklen indgår i udgivelsen CARSTEN SELCH JENSEN, KURT VILLADS JENSEN & JOHN LIND (red.): *Venderne og Danmark: et tværfagligt seminar*. Mindre Skrifter udgivet af center for Middelalderstudier Syddansk Universitet, Odense Universitet, nr. 20, 2000.

⁹ Artiklen er et kapitel i bogen DAVID ABULAFIA & NORA BEREND (red.): *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. Ashgate, 2002, s. 173-195.

¹⁰ KURT VILLADS JENSEN skriver i artiklen 'Saxos grænser. Dehumanisering af venderne', at han henter begrebet fra den forskning, som udspringer i kølvandet på JACKSON TURNERS værk *Frontier Society* fra 1893 (*Venderne og Danmark*, s. 7). Dette *frontier*-begreb og forskningen i middelalderen med begrebet anvendt som fortolkningsnøgle er behandlet i bogen *At the gate of Christendom: Jews, Muslims and 'pagans' in medieval Hungary, c.1000-c.1300* af NORA BEREND på s. 6-17. Her påpeges, kort opsummeret, at middelalderens territoriale grænser var bløde og zonale, i modsætning til modernitetens skarpe grænser. Et politisk centrum havde en vis udstrækning og imellem grænsen til et andet politisk centrum, var der en sammenvoksningsgrænse, hvor de politiske centres magtindflydelse overlappede hinanden. I disse grænsesamfund opstod en særegen kultur, der oftest var kendetegnet ved autonomi i forhold til de politiske centre, en krigerkultur, eventuel i forbindelse med korstog, da truslen fra »de andre« i militær henseende altid var aktuel, da disse andre var ganske tæt på. I perioder var disse græseområder præget af fredelig sameksistens med handel og interaktion. De lineære grænser finder vi for første gang for små områder i Centraleuropa i 1100-tallet.

¹¹ *Venderne og Danmark*, s. 8.

¹² Samme s. 11. – Her mener jeg, at Kurt Villads Jensen kommer til at overdrive lidt. Faktisk omtaler Saxo falstringerne, i bog 14, kap. 22 og 23, på s. 243-246 i bind 2, på en sådan måde at Falster også her i Saxos univers mere eller mindre udgør en sammenvoksningsgrænse imellem det danske rige og vendernes, og Saxo udviser stor forståelse over for falstringernes delte loyalitet: Kong Valdemar beskylder falstringerne for »det værste af alt, nemlig landsforræderi, og påstod at de holdt venderne underrettet om alle de planer der blev lagt imod dem. Han gjorde det til en forbrydelse at de til tider holdt sig på venskabelig fod med fjenden for at redde livet, og kaldte det for forræderi at de adlød deres

Niels Henrik Hansen

Kort gengivet argumenteres der i artiklerne for, at Saxo anliggende er at fremstille en fast grænse mellem venderne og danskerne, som i virkeligheden var en blød sammenvoksningsgrænse med fredelig sameksistens og med vendiske befolkningsgrupper ved det danske riges kyster. Da Saxo skriver for at fremhæve Kong Valdemars kongelinje som den eneste legitime og Hvide-slægtens støtte til denne, må han skabe en adskillelsesgrænse, hvortil dette legitime kongeriges grænse går, og derfor bliver venderne udmalet som en permanent trussel, og de tillægges alle de værste egenskaber. Der konkluderes, at Saxos dæmonisering af venderne var et led i skabelsen af en adskillelsesgrænse, som var et led i etableringen af en ideologi for en legitim konge over et afgrænset område med en afgrænset stab af undersåtter, og derfor var det nødvendigt at skabe et billede af dem, der absolut ikke hører med – både geografisk og kulturelt. Derfor skaber Saxo et modsætningsforhold imellem »os og dem«. Dertil hører, at »vi er kristne«, og »de er ikke kristne«, og på den måde var krigene mod venderne også religiøst begrundede og udkæmpedes som korstog og blev som sådan støttet af kirken. De politiske og religiøse motiver for skabelsen af den ideologiske grænse er på den måde sammenviklede hos Saxo. Jensen fortolker således også Saxos venderskildringer i et korstogsperspektiv, men konkluderer, at dæmoniseringen af venderne som hedenske sørøvere går så vidt, at Saxos hadefulde indstilling til venderne er så gennemtrængende, at venderne skal slås ihjel »fordi de var sørøvere

ordrer, selv om de ikke gjorde det af hengivenhed, men af frygt. De havde nemlig for vane at tage fanger i forvaring for venderne, og af og til – men det var af angst og ikke sympati der fik dem til det – at sende fjenden besked på forhånd når deres eget land ville angribe dem, alt sammen for i det mindste at redde livet med lidt hjælpsomhed når de nu ikke kunne forsvare det med magt« (14, 22, 2).

Kongens plan om at straffe falstringerne blev, ifølge Saxo, tydeligvis forpurret, men her ser vi da Saxo være overordentlig forstående overfor falstringerne, der har det dilemma, at de befinder sig i et grænseområde i mellem det danske rige og det vendiske. Faktisk skriver han direkte, at de samarbejder med venderne og advarer dem mod danskernes togter mod dem, så det er da forkert, når Kurt Villads Jensen skriver, at Saxo ingen steder nævner fredeligt samliv og vendiske grupper bosat i Danmark. Saxo skriver endda, på siden efter det ovennævnte citat, at kong Valdemar, der indkalder til togt mod venderne, håndterede situationen ved at give falstringerne og lollikkerne besked sidst, »...for de skulle ikke vide besked så længe i forvejen at de kunne give venderne et praj om hvad ordren lød på«, og så kan en konge vist heller ikke strække sig meget længere i forsøget på at tilvænne undersåterne i et udkantsområde til at være loyal mod netop ham. Og Saxo, og ifølge ham også Valdemar, er helt klar over, at den sydlige del af riget udgør, eller har udgjort, et grænseområde, der nødvendiggør særlige hensyn.

Saxo og venderne

og angreb først og i det hele taget knap var menneskelige, uafhængig af, om de havde omvendt sig til kristendommen eller ej,¹³ og kan ligeledes citeres for, at »...Saxo's picture of the imminent danger from the Wends (...) might well be an imaginative construction (...), but this idea of a menacing Wendish danger clearly justify to Saxo the use of violence and cruelty.«¹⁴ På næste side skriver Jensen: »The confrontations between Danes and Wends were even more important than the dividing line between Christians and non-Christians«. Jensen har naturligvis ret i, at Saxo er hård ved venderne i sin måde at omtale dem på, og har da også forsynet denne konklusion med mange henvisninger til passager hos Saxo, hvor venderne mildest talt skildres umenneskeligt, men Saxo kan ikke citeres direkte for holdningen, og næsten samtlige Jensens henvisninger til venderbeskrivelser er fra den sidste halvdel af *SD*, hvor venderne, ifølge Saxo, ganske rigtigt bliver udsat for lidt af hvert. Jeg mener, Jensen kommer til at overdrive, da jeg dog vil mene, at der i *SD* er eksempler på kristne vendere, der ifølge Saxos begreber skildres som helt igennem »ordentlige mennesker« – her tænker jeg især på Prislav, der beskrives som from, munter og modig.¹⁵ Jensen skriver, at Saxo trækker den skarpe modsætning mellem danskere og vendere tilbage i forhistorisk tid.¹⁶ Her synes jeg umiddelbart også, at Jensen tenderer imod en overfortolkning, da jeg mener, at Saxos skildring af venderne i den tidlige periode slet ikke er så kompromisløs, som den ganske rigtig ellers er i hovedparten af *SD*, og jeg vil også mene, at de allersidste sider i *SD*, hvor venderne antages at være kristne, og hvor kong Knud underlægger sig et større vendisk landområde, og hvor den vendiske hertug Bugislav bliver Knuds vasal, dér mener jeg da også, at Saxos dæmonisering af venderne ophører.

Jensen konkluderer, at Saxos overordnede projekt er at skabe et »os og dem«, og at det bliver så vigtigt for Saxo, at selv en kristen vender stadig er et menneske. Hvis det er rigtigt, så bliver det vanskeligere at læse *SD* som en beretning om

¹³ *Venderne og Danmark*, s. 10.

¹⁴ *Medieval Frontiers*, s. 184.

¹⁵ *SD* 14, 25, 9.

¹⁶ *Venderne og Danmark*, s. 10.

Niels Henrik Hansen

danske korstog, da formålet med det 2. korstog, hvortil venderkorstoget hører, i det mindste officielt er omvendelse af hedninge.¹⁷ Hvis derimod Saxo portrætterer de kristne vendere som ligeværdige med en (kristen) dansker, så er det i højere grad muligt at fortolke venderbeskrivelserne i *SD* som udtryk for en typisk korsfarerholdning til de ikke-kristne »ofre« omkring år 1200 og dermed som en beretning om det danske riges engagement i det fælleseuropæiske korstogsprojekt. Hermed er jeg nu kommet så langt, at jeg kan sammenfatte disse indledende overvejelser i en to hovedspørgsmål.

1. HVORDAN BESKRIVES VENDERNE I SAXOS DANMARKSHISTORIE?

Venderne i begyndelsen af Saxos Danmarkshistorie, indtil engang i 900-tallet

Første gang venderne nævnes er i 2. bog, kap. 5, vers 2, hvor en dansk konge, kong Helge, »...angreb vendernes konge Skalk med sine flådestyrker og besejrede ham...«. Da bog 1-4 omhandler tiden før Kristi fødsel, vil det sige, at Kong Helge, her i Saxos univers, placeres i en mytisk tid et sted imellem Adam og Eva og år 0, det vil sige i en meget, meget fjern fortid, som er opdigtet.¹⁸ Senere, da Rørik bliver konge, men stadig før år 0, skriver Saxo, at kurerne, svenskerne, prøver at slippe for at betale en årlig afgift til den danske konge og i stedet går til angreb på landet, og Saxo skriver herefter: »Det gav også venderne mod til at falde fra, ligesom det forvandlede andre undergivne folk til fjender...«. ¹⁹ Herefter er danskerne og venderne i krig, og her sker det, for første gang, i Saxos Danmarkshistorie, at en enkelt vender beskrives:

¹⁷ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 54.

¹⁸ Venderne indvandrer til området ved Østersøen i 5-600-tallet, så disse tidlige venderbeskrivelser er rene sagn (KASPER MOGENSEN: *Venderne i historien: tre middelalderlige historikers syn på Venderne*. Bind 1, 1997, s. 9).

¹⁹ *SD* 3, 5, 1.

Saxo og venderne

Blandt venderne var der en mand der var imponerende af bygning og troldmand af profession. Da han fik øje på de danske tropper, råbte han: »Mange kan købes fri af livsfare hvis få betaler med livet, derfor bør vi lade den enkeltes risiko forhindre alles katastrofe. Jeg er rede til at kæmpe på de vilkår hvis nogen af jer har mod til at afgøre sagen med mig. Men det skal ske under mine betingelser, som jeg har formuleret sådan: Vinder jeg, tilstår I os frihed for skat. Taber jeg, skal skatterne betales som altid. I dag vil jeg enten som sejrherre befri mit fædreland fra trældommens åg eller som besejret lægge åget på dets skuldre. I begge tilfælde tilbyder jeg mig selv som pant og sikkerhed.²⁰

Danskerne går ind på forslaget og taber tvekampen, men barbaren bliver herefter så overmodig, at han stiller op til endnu en tvekamp, som han taber. I den anden tvekamp kæmper Ubbe, som også forstod sig på trolddom, for danskerne, og begge duellanter dør i kampen. Saxo skriver herefter om venderne: »Det udfald gjorde oprørerne blidere stemt overfor Rørik og skaffede ham skatterne igen«.²¹

Den her nævnte omtale af venderne er ikke speciel negativ. De kaldes ganske vist »barbarer«, men deres tvekæmper er »imponerende af bygning« og kædes sammen med professionen »trolddom«, som Saxo ikke vurderer som en respektabel beskæftigelse. Han er dog modig og veltalende. Forslaget, han fremsætter, er fornuftigt, og selv om venderne egentlig vinder retten til ikke at betale skat, så ender de med at betale skatten, da deres tvekæmper ikke overlever den anden tvekamp. Saxo skildrer her venderne som et folk, der i den sidste ende er modtagelige for fornuft. Desuden er Ubbe, der kæmper for den danske konge, også bekendt med trolddom, så affæren er også tvivlsom for danskernes vedkommende. At Saxo, som her, fremstiller en vendisk kæmpe-kriger sker også flere gange i løbet af *SD*.²²

²⁰ *SD* 3, 5, 1.

²¹ *SD* 3, 5, 6.

²² Så sent som i bog 14, hvor handlingen foregår efter kirkefesten i Ringsted, det vil sige senere end sommeren 1170, fanges den vendiske kæmpe Mirok: »Da han var fanget, og havde fortjent at blive henrettet, viste hans besejrer ham så meget respekt at han i stedet fik lov at købe sig fri, for de ville hellere hylde hans heltmod end straffe hans ugerninger. Han fortjente døden for sine synder, men de skænkede ham livet for hans tapperhed« (*SD* 14, 49, 6).

Niels Henrik Hansen

Lidt senere er der underretninger om overfald af vendere i det danske rige. Det er i tiden, hvor Frode Fredegod er konge, og her viser venderne sig, for første gang, fjendtlige på danskernes hjemmebane, og her begynder Saxos skildringer af uhyrligheder begået imod dem: »Enden blev at de fleste af venderne faldt mens fyrrer blev taget til fange og senere, lænkede og udsultede, opgav ånden under alskens pinsler«. ²³ Sådan er det igennem hele *SD*, når venderne er fjendtlige, så skal de sættes på plads med alle tænkelige midler, hvilket Saxo beskriver nærmest uden medfølelse. Herefter drager Frode og hans mænd på togt til vendernes land, hvor de dræber deres konge og alle vendere, der indrømmer, at de »havde for vane at røve og plyndre« eller de »kyndige i trolddom«, som Frode lover en belønning, får de øvrige vendere ordre på selv at dræbe, og sådan blev stort set hele det vendiske folk udryddet. Saxos kommentar til dette folkedrab er: »Jeg vil nok sige at de havde fortjent den død de fik, når de kunne have reddet livet ved at tie, men selv kaldte faren ved at tale«. ²⁴ Saxo tilslutter sig hermed, måske lidt forbeholdent, dette masse mord. Drabene legitimerer Saxo ved at henvise til den dumhed, som de pågældende vendere udviser ved at tro, at kong Frode vil belønne røvere og trolddomskyndige. Dog finder Saxo det umagen værd at knytte en undskyldende kommentar til Frodes handling, hvilket dog viser, at Saxo i det mindste mener, at et folkemord, selv på vendere, trænger til en begrundelse ud over, at det er vendere der dræbes.

Herefter er venderne åbenbart igen et lydigt og undertvunget folk, da de kort tid efter kæmper for den danske konge. Da hunnerkongen og Olimar, kongen af østen, rustede sig til krig mod danskerne, kalder Frode sine egne folk, men også nordmændene og venderne under våben, ²⁵ og venderne betaler atter skat til danskerne. ²⁶

Kong Frode har en imponerende kongekarriere, og kort før Frode dør, skriver Saxo:

²³ *SD* 5, 4, 1.

²⁴ *SD* 5, 4, 5.

²⁵ *SD* 5, 7, 1.

²⁶ *SD* 5, 9, 1.

Saxo og venderne

Den mand der havde dræbt og slagtet i nær og fjern og vundet fremragende sejre overalt, havde nu bestemt sig for at skænke alle ro og sikkerhed, lade fredens glæder følge krigens gru, og tryghed begynde hvor blodbadet hørte op. Og når han nu med sine love satte hegn om alles ejendom, var det først og fremmest for at det der havde undgået fjenden i det fremmede, ikke blot skulle finde røveren derhjemme. Det var på den tid at verdens frelser steg ned til jorden og for menneskenes skyld tog et menneskes skikkelse på sig mens krigens flammer var slukket, og alle lande kunne glæde sig over uforstyrret fred og ro. Man har ment at denne udstrakte fred, der var den samme overalt og ikke blev brudt noget sted på jorden, ikke tjente nogen jordisk hersker, men snarere Guds fødsel, og at det var himlens vilje at en uvant lykkelig tid skulle bevidne at tidernes skaber var blandt os.²⁷

Her ser vi, at Saxo i den sidste ende begrunder de lykkelige tilstande i det danske rige og hermed også for venderne, der er Frodes Fredegods undertvungne og lydige nabofolk, med himlens vilje, da »denne udstrakte fred, der var den samme overalt og ikke blev brudt noget sted på jorden, ikke tjente nogen jordisk hersker, men snarere Guds fødsel«. Da den udstrakte fred i øvrigt var »den samme overalt«, så vil »tidernes skaber« ifølge Saxo, åbenbart en »lykkelig tid« for alle folkeslag, som i praksis håndhæves bedst af en dansk konge som Frode, der som sådan nærmest er at betragte som et Guds redskab. I en passage, som denne, hvor Saxo svinger sig højt op, spores der ingen fordømmelse af venderne. Som undertvungne og lydige overfor kong Frode, så har venderne en plads i den meningsfyldte orden, som »tidernes skaber« åbenbart vil det, ifølge Saxo.

Næste gang, vi støder på venderne, er i bog 6, kap. 5, vers 14, hvor der står, at venderfyrsten Vin sammen med Starkad blev udpeget til at nedkæmpe et oprør ude østpå, og de vandt overalt. Så samarbejdet mellem venderne og danskerne, der indledes under Frode Fredegods regeringstid, er, ifølge Saxo, stadig velfungerende i barnebarnets, der også hedder Frode, regeringstid.

På den måde er der ingen problemer med venderne før i bog 7, kap. 10, vers 9, hvor det igen åbenbart er nødvendigt at give venderne en lærestreg. Der står blot, at

²⁷ SD 5, 15, 2-3.

Niels Henrik Hansen

venderne angribes, og de vendiske fyrster Duk og Dal skånes for deres tappeheds skyld, hvorpå de optages i hirden. Her optræder for første gang vendiske fyrster, som er på danskernes side. En vendertype, der også optræder flere gange i *SD*.

Næste gang venderne optræder er i bog 8, kap. 2 og 3, hvor Saxo opremser, hvem der deltager i krigen mod svenskerne i det såkaldte Bråvallaslag. Om slaget har fundet sted i virkeligheden, og hvornår det eventuelt har fundet sted, er et omdiskuteret spørgsmål. Under min læsning af Saxo, hvor jeg har prøvet at anslå, hvor mange år der er gået siden år 0 og Frode Fredegods tid til Bråvallaslaget i bog 8, har jeg været på noget af en opgave. Starkad indgår i både bog 6, 7, 8 og forvirrer på den måde. Inge Skovgaard-Petersen skriver, at han må have levet, hvad der svarer til omkring 300 år,²⁸ og argumenterer for, at Saxo ikke skrev om Bråvallaslaget som en historisk sandhed.²⁹ I stedet for at fastsætte hvornår dette slag kan have fundet sted, nøjes jeg med at konkludere, at samarbejdet med venderne, ifølge Saxo, har fundet sted i, hvad der svarer til mange hundrede år ind i vor tidsregning. At adskillige vendere nævnes her som krigere for den danske konge, er noget af en anerkendelse af disse venders indsats, af Saxo.

I 8. bog, kap. 7, vers 7 går det igen galt. Først dræber venderne de danske skatteopkrævere og kort efter optræder venderne for første gang som en større trussel for danskerne på deres hjemmebane. Uheldet vil, at danskerne også er i krig mod svenskerne og derfor må kæmpe på to fronter og herefter kun har kontrollen over Sjælland og endda må betale skat til andre, som de ellers har opkrævet skat fra. Saxo bebrejder kong Sigvard denne elendighed.³⁰ At befri Danmark for disse skatter og genrejse rigets storhed lykkedes først under den efterfølgende konge, Jarmerik, der først er fængslet hos vendernes konge Ismar. Jarmerik opnår en betroet stilling hos venderkongen, men flygter herfra under en dramatisk flugt, hvor han blandt andet dræber den vendiske dronning.³¹

²⁸ INGE SKOVGAARD-PETERSEN: *Da Tidernes Herre var nær: studier i Saxos historiesyn*. Den Danske Historiske Forening, Københavns Universitet, 1987, s. 153.

²⁹ Samme s. 257.

³⁰ *SD* 8, 9, 4-5.

³¹ *SD* 8. 10, 1-4.

Saxo og venderne

Konklusionen på analysen af Saxos beskrivelser af venderne i de første 9 bøger er, at vendernes plads i Saxos univers er at være undertvunget og lydige overfor den danske konge, som de skal betale skat til og gå i krig for. Når venderne har den funktion, er der ingen bebrejdelser imod dem, de kan endda blive nævnt som skikkelser, der har ydet en ærefuld indsats for det danske rige. Venderne har det dog med at værge sig imod at være undertvungne og skatskyldige, og når den danske konge er svag, så har de det med at gøre oprør. Saxo skildrer drabene og tortur på sådanne vendiske oprørere uden medfølelse eller fortrydelse.

Mere overordnet så mener Saxo da også, at venderne er et af Guds hedenske folk, der, allerede inden de har kendskab til kristendommen, nyder den fredelige tid, som der var, da Gud blev født. En fred der bedst forvaltes af en stærk dansk konge. På den måde er der helt sikkert en bund af menneskelighed i Saxos venderportrættering, og der er ikke tale om, at de burde udryddes, blot fordi de er vendere. Men når venderne har gjort oprør, kæmpet og tabt en krig til en dansk konge som Frode Fredegod, så skal venderne ikke også tro, at de vil blive belønnede i kraft af deres færdigheder som røvere og trolddomskyndige, så vil Saxo nok sige – at de fortjener at dø.

Venderne som sørøvere og hedninge, fra slutningen af 900-tallet

Fra hvad der må være engang i slutningen af 900-tallet, omtales vendernes sørøveri mod det danske riges kyster i stigende grad som et problem. Da jeg har gengivet Jensens analyse af venderne i *SD* i problemfeltet, vil jeg gå lettere hen over Saxos vendere i egenskab af hedenske røvere og nøjes med at nævne, at det er fra denne periode Jensen henter skyts til sin analyse, som jeg blot mener, bør suppleres med den helhed, som begyndelsen og afslutningen af *SD* udgør, og at jeg mener, at Jensen ikke overbevisende har vist, at også de kristne vendere knap nok var menneskelige og fortjener at blive slået ihjel. I stedet vil jeg rette mig imod sørøveriet, som Saxo kritiserer venderne for og herefter vende mig mod de

Niels Henrik Hansen

vendiske fyrster Gudskalk og Prislav, der kæmper for danskerne, og undersøge, hvordan Saxo beskriver dem.

Sørøveri

Saxo skriver, at selv kong Harald (Blåtand) åbenbart så det som en ærefuld beskæftigelse at bedrive sørøveri. Bog 10 starter med ordene: »Ved Gorms død arvede Harald magten, og den position ønskede han at leve op til med opsigtsvækkende bedrifter, så han drog på sørøvertogt mod øst.«³² Derfor kan det sørøveri, som Saxo hævder, at venderne udfører imod danskerne, ikke i sig selv være problematisk, undtagen ved at det er danskerne, der er ofrene, og at venderne er et folk, der bør indordne sig under en dansk konge, hvilket vil sige betale skat, tjene ham i krig og være lydige og trofaste.³³ Harald erobrer vendernes land og byen Julin, som Saxo kalder områdets mægtigste by.³⁴ Kort efter, hvor sønnen Svend (Tveskæg) har taget magten fra Harald, står der: »Han (Harald) forlod fædrelandet og søgte tilflugt i Julin, der var fyldt med danske tropper, nemlig en flok af hans egne krigere som han fuldt ud kunne stole på.«³⁵ Saxo skriver, at Sven herefter vender tilbage til den gamle overtro og forfølger kirken og kristendommen i det danske rige, men dette lod Gud ikke gå upåagtet hen, »...det var en letsindighed der blev gengældt med store genvordigheder, for Gud straffer enhver forhåelse, og han forfulgte dens ophavsmand med de frygteligste ulykker (...) Under et af Julinboernes sørøvertogter mod Danmark blev han nemlig taget til fange...«³⁶ Her ser vi, at Saxo anvender de vendiske sørøvere som Guds straffende redskab overfor Sven, der faldt fra kristendommen og tilbage til de gamle hedenske guder, og sørøveriet har venderne, ifølge Saxo, endda lært af danskerne selv; i

³² SD 10, 1, 1.

³³ På den måde kan vi vist konkludere, at Saxo mener, at venderne bør opføre sig, som den ideelle middelalderlige vasal, overfor sin herre (KIM ESMARK & BRIAN PATRICK MCGUIRE: *Europa 1000-1300*. 1. udgave, Roskilde Universitetsforlag, 1999, s. 39-43).

³⁴ SD 10, 2, 1.

³⁵ SD 10, 8, 3.

³⁶ SD 10, 9, 1.

Saxo og venderne

tiden omkring Harald og Sven: »På den tid var sørøveriet udbredt her i landet, mens det var sjældent blandt venderne. Men det begyndte at brede sig til dem også fordi sørøverne i Julin dyrkede deres hjemlands virksomhed over for hjemlandet selv og forulempede danskerne allermest med de midler de selv havde lært dem«. ³⁷

Saxo antyder på den måde, at danskerne undertiden selv har skylden for vendernes sørøveri. Venderne hærgen er Guds straf for danskernes eller den danske konges synder, og danskerne har i øvrigt selv lært dem at bedrive sørøveri. Denne opfattelse er dog slet ikke gennemgående i *SD*, hvor venderne mildest talt bliver holdt ansvarlige for, hvad de gør, men holdningen er dog antydet af Saxo selv.

Herefter er vendernes sørøvertogter mod danskerne en tilbagevendende plage, indtil Absalon og Valdemar omsider får så nogenlunde styr på situationen. Helt galt er det i tiden med borgerkrigene og efter drabet på Knud Lavard, ³⁸ og det vil sige efter 1131. ³⁹

Nu vil jeg analysere Saxos beskrivelser af Gudskalk og Prislav.

Gudskalk er først i tjeneste hos Knud den Store og tjener siden Svend Estridsen under Svends krig mod Magnus den Gode, hvilket betyder, at vi nu befinder os i 1040'erne. ⁴⁰ Gudskalk forlader dog Svend Estridsen og drager tilbage til Venden for at kæmpe sin egen krig. Det vil sige, at Gudskalk, ifølge Saxo, er voksen fra ca. 1020'erne og frem til engang efter 1040'erne, hvor han lever så længe, at han når at tilkæmpe sig en position i det vendiske område, hvorefter hans søn Henrik tager over. Første gang Saxo skriver om Gudskalk, står der:

På den tid kom en fremragende begavet ung vender ved navn Gudskalk for at tjene i kongens hird. Hans far Pribignev var en stærk tilhænger af kristendommen og forsøgte forgæves at kalde venderne tilbage til troen, som

³⁷ *SD* 10, 9, 2.

³⁸ Ifølge Saxo er der styr på venderne i Knud Lavards tid. Saxo lader Knud Lavard sige: »Danskere! Dyrk I bare jorden helt ud til kysten hvis I vil! Læg jeres huse så tæt ved vandet I har lyst til! Og hold jer fra bølgerne selv! – For jeg skal nok beskytte jer mod sørøvere.« (*SD* 13, 5, 10).

³⁹ OLE FENGER: *Danmarkshistorien 1050-1250*. (Bind 4) »Kirker rejses alle vegne«. 2. udgave, Gyldendalske Boghandel, Nordiske Forlag A/S, København 2002, s. 74.

⁴⁰ Samme s. 46.

Niels Henrik Hansen

de havde svigtet. Han havde, mod sit folks sædvane, overladt sønnen til lærere der kunne give ham en boglig uddannelse, men da Gudskalk blev klar over at faderen var blevet myrdet af nogle sachserer der ønskede at underlægge sig vendernes land, lod han ikke de fredsommelige studier helt tæmme sin vilde natur. Omgående byttede han skolen ud med våben og sprang fra de boglige studier til krigeruddannelse, for han ville ikke forsømme sit hjemlands traditioner til fordel for en intellektuel skoling der hørte hjemme i udlandet. De lærde studier opgav han, for han ville hellere være en tapper hævner end en fej skoledreng, hellere dristig end flittig. Han adlød altså sin natur snarere end sin lærer, og da han omsider havde fået hævn, gik han i tjeneste hos Knud. Sådan blev den unge mand stoppet på selve tærsklen til lærdom da hans vildskab blev vækket, og en grundlæggende uddannelse ikke kunne lægge bånd på den råhed der lå ham i blodet.⁴¹

Jeg vil sige, at Saxo her overvejende vurderer Gudskalk positivt. Han er fremragende begavet, faderen var en stærk tilhænger af kristendommen, og tjenesten hos Knud, som Saxo roser meget, kan ikke være dadelværdig. Dog har han en vild natur, og råheden ligger ham i blodet, som vist bør opfattes som negative egenskaber, men Saxo har alligevel respekt for, at Gudskalk hellere vil hævne faderen, »end at være en fej skoledreng«, selv om det også skinner igennem, at Saxo sætter stor pris på boglig lærdom. Som Saxo fremstiller det, så kan vi se, at intellektuel skoling og den lærdom, der kan opnås her igennem, burde tæmme vildskaben, og da disse boglige dyder er imod vendernes sædvaner, så må det forstås, som at Saxo tillægger det vendiske folk en sådan vildskab og råhed. Gudskalks fader Pribignev er kristen og er derfor en usædvanlig vender, da venderne har forladt troen. Denne Pribignev har mod sædvanen ladet sin søn gå i skole, og det er vist heller ingen overdrivelse, at Saxo hermed sammenkæder kristendom og skolelærdom som det, der kan tæmme den vilde natur. På den måde bliver Gudskalk skildret som en halvkristen vender, hvilket vist er tilgiveligt i 1020-1060'erne, da danskerne også i 1000-tallet endnu er ved at vænne sig til kristendommen: »Knud (den Hellige) forsøgte at vænne befolkningen, som endnu ikke havde stor erfaring i kirkelige sager, til at betale tiende. Men han fik ikke

⁴¹ SD 10, 17, 3.

Saxo og venderne

noget ud af sine overtalelsesforsøg, for kristendommen var stadig i sin vorden og ikke moden nok til den slags«. ⁴² Dette finder sted i 1080'erne. ⁴³

Da Gudskalk kæmper for Svend Estridsen, men bliver træt af dette og forlader ham, skriver Saxo:

Blandt dem der forlod Svends hær efter al denne modgang, var venderen Gudskalk. Han følte at han for længe havde kæmpet for en andens sag uden noget held, og da det nu stod klart for ham at alt håb var ude for hans herre, tog han sin afsked. Det generede ham ikke at lade sin herre i stikken, og efter hans mening var det klogere at prøve lykken på egen hånd end at være afhængige af andres held, så da han ikke troede på at der var udsigt til nogen bedring i kongens situation, ville han i det mindste gøre forsøget på at hævne sin fars mord. ⁴⁴

Det skinner igennem, at Saxo i det mindste mener, at Gudskalk burde have været generet af at lade sin herre i stikken, men Svend og Gudskalk har dog alligevel forladt hinanden i nogenlunde overensstemmelse med hinanden. At Gudskalk her i den sidste ende alligevel viser sig noget troløs er også et generelt træk ved venderne, ifølge Saxo. Venderne har fra begyndelsen betalt skat til og undertiden kæmpet for danske konger, men når det går dårligt for en dansk konge, er de hurtige til at falde fra, længere rækker vendernes trofasthed ikke, indtil videre. Saxo har en del skepsis overfor denne Gudskalk, som alligevel ikke skildres direkte negativt.

Senere, i bog 14, optræder venderen Prislav, der deltager i vendertogtet, hvor Arkona erobres, det vil sige i 1168. ⁴⁵ Under togtet dræbes Prislavs far Nuklet hvorefter hans afhuggede hoved bliver bragt tilbage til danskernes lejr på et spyd. Og Saxo skriver:

⁴² *SD* 11, 11, 6.

⁴³ *Danmarkshistorien 1050-1250*, s. 68.

⁴⁴ *SD* 10, 22, 5.

⁴⁵ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 77.

Niels Henrik Hansen

Hans søn Prislav – der var blevet forvist fra sit hjemland og var gået over til danskerne, både af kærlighed til kristendommen og af afsky for den hedenske vantrø – sad og spiste da han fik det at vide. Et øjeblik lod han maden ligge, sad med bøjet hoved og hånden under kinden og sagde at det kun var rimeligt at en gudsbespotter som han fik en sådan død til skræk og advarsel for andre. Derpå rystede han tanken af sig og vendte sig mod sine bordfæller med samme muntre smil og glade sind som altid. Hans styrke var stor, men hans hengivenhed for kristendommen større. Han kunne ganske enkelt ikke se en mand han kendte som en fjende af den kristne tro, som sin far. Derfor kunne det vanskeligt afgøres hvad der var størst: hans sjælsstyrke eller hans fromme ord. Han havde heller ikke større medynk end sædvanligt med sit fædreland, tværtimod var det ham selv der viste vejen og opfordrede til det da de to andre folkeslag udplyndrede landet.⁴⁶

Her ser vi den væsentligste årsag til, at Saxos litterære behandling af venderne er så kompromisløs. Venderne er ikke blot yderst generende sørøvere, de er »gudsbespottere« og »en fjende af den kristne tro«. Prislavs kommentar til faderens død, »at det kun var rimeligt at en gudsbespotter som han fik en sådan død til skræk og advarsel for andre«, vurderer Saxo som »fromme ord«. Saxo har kun ros tilovers for Prislav, der er ikke nogen form for bebrejdelser imod Prislav, og jeg mener, at det viser, at en rigtig kristen vender er accepteret fuldt ud af Saxo, men der stilles godt nok store krav til en vender, for at Saxo kan anerkende ham. Han skal fuldstændigt opgive alle hjemlige forbindelser, det vil sige sine personlige relationer og hedenskabet og i stedet helt engagere sig i danskernes sag og kristendommen.

Afslutningen af Saxos Danmarkshistorie

Fra begyndelsen af Saxo, hvor danskerne også var ikke-kristne, har venderne været udsat for hård behandling, når de gjorde oprør eller gik til angreb på Danmark. Dertil kommer nu, at vendisk sørøveri har været værre end nogensinde under kongsemnekrigene her i 1100-tallet, og at det danske rige nu er kristent med

⁴⁶ SD 14, 25, 9.

Saxo og venderne

ærkebispedømme og helgenkonger, og derfor giver det mening, at Saxo litterære behandling af venderne har været mere hårdhændet end nogensinde, når deres rette plads er som lydige, skatskyldige og som krigere for den danske konge og efterhånden også som omvendte kristne.

I tiden herefter er Rugens fyrste, Jarimar, kong Valdemars trofaste og helhjertede vasal. Ham er der ingen kritik af. Han tjener trofast både Valdemar og Knud, da han bliver konge. Knud er hurtig til at hjælpe Jarimar, da han bliver angrebet af nevøen Bugislav, der har ladet sig bevæge af kejser Frederik Barbarossa til at angribe ham.⁴⁷ Jarimar optræder som Knuds højre hånd på de allersidste sider, hvor Knud erobrer hele Venden, hvor Jarimar er mødt frem med 12000 krigere.⁴⁸

Da Kong Knud har gjort Bugislav til sin vasal, skriver Saxo: »Sådan fik Knud uden større sværdslag det herredømme over Venden (...) I netop det øjeblik tørnede vældige skymasser sammen på himlen, og tordenen brød løs med et brag der nær skræmte livet af begge folkeslag. Folk der forstod at tyde den slags, tog dette som et varsel om det vendiske riges undergang.«⁴⁹

Hvad menes der her med det vendiske riges undergang? Jeg mener, at det betyder, at Venden nu er en del af det danske rige, og at håbet er, at de vendiske fyrster som trofaste vasaller til den danske konge herefter vil vokse helt sammen med det danske rige, og de nu vel nok kristne vendere hermed har muligheden for at blive en slags fuldt ud accepterede danske vendere.

SD slutter med, at Bugislav forbliver trofast overfor Knud hele livet og pålægger sine venner og familie at lade Knud fordele riget imellem hans umyndige børn: »Den store mand havde nemlig ikke glemt hvor rigt et udbytte Rugens befolkning havde skabt sig ved at hæge om deres urokkelige venskab med danskerne.«⁵⁰

Når venderne er trofaste undersåtter, afstår fra angreb og sørøveri, har opgivet deres hedenskab, som Prislav, og endda som Jarimar og Bugislav er trofaste livet igennem, så er de fuldt ud acceptable for danskerne, også hos Saxo.

⁴⁷ *SD* 16, 4, 1-5.

⁴⁸ *SD* 16, 7, 1.

⁴⁹ *SD* 16, 8, 9.

⁵⁰ *SD* 16, 8, 10.

Niels Henrik Hansen

2. ER VENDERBESKRIVELSERNE I SAXOS DANMARKSHISTORIE UDTRYK FOR EN KORSFARERIDEOLOGI OG EN DERTIL HØRENDE HOLDNING TIL DE IKKE-KRISTNE »OFRE« FOR KORSTOGENE, OMKRING ÅR 1200?

I bogen *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen* opereres med venderkorstogenes 1. og 2. fase og tiden derefter. Første fase indledes i 1147, på pavens opfordring, men i denne fase opnås ikke de store resultater.⁵¹ Anden fase indledes efter 1159, hvor Valdemar er enekonge, hvor højdepunktet er Rügens erobring i 1168.⁵² I tiden herefter erobres Venden, men da Knud i 1185 erobrer Kammin og gør fyrst Bugislav til sin lensmand, har vendertogterne efterhånden karakter af en imperialistisk røverkrig, i konkurrence med tyske fyrster, da der formentlig ikke er flere erklærede hedninge tilbage i området.⁵³ Det danske riges succes som imperialistisk østersømagt får i løbet af 1180'erne god vind i sejlene af det magttomrum, der opstår, da den tyske kejser Frederik Barbarossa og fætterten, den sachsiske hertug Henrik Løve, ikke samarbejder, og kejseren er optaget på flere fronter.⁵⁴

Saxo skriver fra omkring 1190 og færdiggør *SD* sandsynligvis i 1210'erne.⁵⁵ Det vil sige, at det, vi er på jagt efter, er den holdning til korstogenes ofre, som vi kan forvente at finde i perioden fra 1190 til lidt ind i 1200-tallet.

⁵¹ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 64.

⁵² Samme s. 71.

⁵³ Samme s. 89-91.

⁵⁴ Kejser Frederik Barbarossa er i 1170'erne optaget af krige med de norditalienske byer i den lombardiske liga, som han først slutter fred med i 1183 (*Europa 1000-1300*, s. 88). Henrik Løve, der er den væsentligste imperiale konkurrent til det danske rige, bliver i 1180 frataget alle len af kejseren, og i det magttomrum opnår Knud sin succes i Venden i 1180'erne (*Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 90). At kejseren beslutter at drage mod Jerusalem i forbindelse med det såkaldte 3. korstog, der er iværksat, da Saladin generobrer Jerusalem i 1187 og druknede i en flod i det nuværende Tyrkiet i 1190 (*Europa 1000-1300*, s. 241), har sikkert også givet lidt medvind til den etablering som Østersøstormagt, som det danske rige udvikler sig til under især Valdemar Sejrs, i 1200-tallets første årtier, hvor blandt andet den vendiske vasal fyrst Vitslav der nu også optræder som korsfarer, var en stor hjælp. (*Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 208-210).

⁵⁵ KARSTEN FRIIS-JENSEN & INGE SKOVGAARD-PETERSEN (red.): *Archbishop Absalon of Lund and his world*. Roskilde Museum, 2000, s. 184.

Saxo og venderne

At tage sit kors og drage i en religiøst legitimeret krig var kirkens opfindelse, som efterfølgende måtte begrundes teologisk. Den holdning, der i en mere eller mindre fortyndet variant kan have fundet sin vej til den menige korsfarer og til en lærd som Saxo, udspringer således fra kirkelig praksis og teologien, eller mangel på det samme, der ligger til grund for korstogsbevægelsen. Derfor vil jeg nu vende mig mod teologien med udgangspunkt i forestillingen om aflad, som antages at være den religiøse gevinst, der motiverede korsfarerne, og forestillingen om nøglemagten, som er begrundelsen for, at især paven, men også bisper kunne bevillige afladen.

Aflad og nøglemagten

Med begrebet aflad henvises til, at en synder får tilgivelse for synden.⁵⁶ Afladen opstod i forbindelse med en eksisterende bodspraksis, som bestod i, at en begået synd blev takseret til en bod, der stod i overensstemmelse med den begåede synd, og »straffen« kunne være helt uoverkommelig. Ligeledes opstod en praksis, der gik ud på, at man kunne udskifte en bod med en anden, der var tilsvarende, eller at man kunne udskifte boden med en almisse. Forestillingen bag var, at kirken skulle påtage sig en del af boden eller gå i forbøn for synderen. En biskops forbøn kaldtes *absolution* og ansås for særlig virkningsfuld. Afladen opstod som en slags blanding af »udskiftelse« af boden eller »løskøbelsen« fra synden og *absolutionen*. Da korstogsbullerne var udstedt af paven, betyder det, at det er kirkens højeste autoritet, der garanterer afladens ægthed. Absolutionen i forbindelse med afladen ved korstogsdeltagelse var på den måde af allerfineste kvalitet, da pavens autoritet var begrundet med nøglemagten. Med begrebet

⁵⁶ *Krig, korstog og kolonisering*, s. 32. – Begrebet »synd« er omstridt og kompliceret, men hvor fremmed forestillingen end måtte forekomme en moderne bevidsthed, så betegner begrebet, hos Augustin, der udformer læren om »arvesynden«: »synd, det vil sige uden frygt for Gud, uden tillid til Gud og med begær» (FINN STEFANSSON (red.): *Gyldendals Religionsleksikon*. 2002, s. 531). Med begær menes menneskets fundamentale selvcentrerethed. På den måde er synd ikke blot noget, man pådrager sig ved drab, tyveri, osv., syndigt er på den måde noget, mennesket altid er. Paulus skriver, at synden kom ind i verden ved Adams overtrædelse: »Derfor ligesom synden kom ind i verden ved et menneske, og døden ved synden, og døden således trængte igennem til alle mennesker, fordi de alle syndede« (Paulus brev til romerne, 5, 12).

Niels Henrik Hansen

nøglemagten henvistes til Matt. 16, 18-19: »Så siger jeg til dig, at du er Petrus, og på den klippe vil jeg bygge min kirke, og Dødsrigets porte skal ikke få magt over den. Og jeg vil give dig Himmerigets nøgler, og hvad du binder på jorden, det skal være bundet i Himlene, og hvad du løser på jorden, det skal være løst i Himlene.« Med udgangspunkt i dette skriftsted argumenteredes for, at paven, som Peters efterfølger, besad denne myndighed til at give syndsforladelse og bandlyse.⁵⁷ På den måde havde paven et magtmiddel, hvormed han kunne sende krigere på korstog.⁵⁸

Teologien bag den aflad, nøglemagt, bandløsning var endnu under tilblivelse, og de teologiske spidsfindigheder, i forbindelse med på hvilken måde man antog, at afladen virkede, det har den menige korsfarer næppe haft begreb om. Teologien, som akademisk disciplin, opstår i 11-1200-tallet, og det vil sige, at de akademiske teologer allerede fra begyndelsen stod overfor opgaven at redegøre teoretisk for nøglemagten, aflad og korstogene, som var en allerede eksisterende praksis.⁵⁹ Pierre Abelard var den første store teolog, der i 1130 behandlede afladen i et teologisk værk. Abelard var afvisende overfor afladen, og derfor blev han i 1140 udsat for en kætterproces. Først efter 1170'erne opstår en debat om de teologiske vanskeligheder med afladen,⁶⁰ der foreløbig afsluttes i 1215 ved det 4. Laterankoncil, hvor også Anders Sunesen deltog,⁶¹ hvor retningslinjerne for tildelingen af aflad fastsættes til, at bisper højest kunne give 1 års aflad, hvorimod kun paven kunne give fuldt aflad. Da den typiske afladsgivning i 1100-tallet var imellem 10 dage og 3 år, kan vi konkludere, at forestillingen om fuldt aflad for korsfarerne og Saxo har været særdeles attraktivt, da fuldt aflad sammenlignet med

⁵⁷ *Krig, korstog og kolonisering*, s. 32-33.

⁵⁸ Eugen III anvendte i sine buller, ved det 2. korstog i 1146 og ved Venderkorstoget i 1147, formuleringen, »...ved den almægtige Guds og den salige apostelfyrste Peters autoritet, som er givet os af Gud« (*Krig, korstog og kolonisering*, s. 44).

⁵⁹ *Krig, korstog og kolonisering*, s. 37.

⁶⁰ Samme s. 37-39.

⁶¹ MARTIN SCHWARZ LAUSTEN: *Kirkehistorie. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden*. Forlaget Anis, 1997, s. 112.

Saxo og venderne

de øvrige afladshandler på højst 3 år logisk set har været en god handel. Fra 1230 antages paven at kunne uddele ubegrænset aflad.⁶²

De menige korsfarere har sandsynligvis ment, at deres deltagelse i et korstog gav dem tilgivelse for de synder, de måtte have gjort, hvorfor de enten kunne vide sig sikre på, at det ville gå dem godt i det hinsides, eller i hvert fald, at det ville forbedre situationen for dem efter døden. I Knytlingesagaen står der om de danske venderkorsfarere i 1147, at de drog på korstog, »fordi paven havde dekretet og lovet på Guds vegne, at enhver, der tog korset for den store færd, ville blive eftergivet alle de synder, han havde skriftet, lige meget hvad han havde gjort, og hvis han skulle dø på denne færd, ville hans sjæl være i Himlen endnu før hans blod var tørt på marken«. ⁶³ Som vi kan se, så springer forfatteren til Knytlingesagaen ret let hen over de teologiske spidsfindigheder, og den eneste betingelse for korsfarerens evige salighed angives til at være, at de synder, der vil blive tilgivet, er skriftet forinden. Sandsynligvis har Valdemar, Absalon, de menige korsfarere og Saxo ment noget lignende, og hvis de gjorde, kunne de henvise til kirkens øverste autoritet, som har givet tilsagn om, dog i vage og dunkle formuleringer, at noget lignende var noget nær en guddommelig sandhed.

SD er skrevet i en periode, hvor de forestillinger, der skulle have bevæget korsfarerne, er under tilblivelse. Det er meget at forlange af Saxo, at han skulle være helt indviet i den debat om aflad, der finder sted fra 1170'erne iblandt Europas førende teologer, og selv om han var, ville han have fået indsigt i en teologi, der kort efter lægger sig fast på pavens absolutte nøglemagt og ubegrænsede mulighed for at give aflad.

Efter denne kortfattede gennemgang af udviklingen af de centrale teologiske begreber i perioden omkring år 1200 vil jeg nu vende mig imod Bernard af Clairvaux, der var den ledende skikkelse i forbindelse med det 2. korstog og venderkorstoget fra 1147. Selv om der er gået noget tid, siden Bernhard virkede i 1140'erne, til Saxo skrev fra 1190'erne, så har korstogsideologien næppe forandret sig væsentligt i den periode. De holdninger, en autoritet som Bernhard offentliggør

⁶² *Krig, korstog og kolonisering*, s. 44.

⁶³ Samme s. 31.

Niels Henrik Hansen

i 1140'erne i forbindelse med, at Venderkorstoget proklameres, må formodes at gennemsyre hele korstoget indtil 1190'erne, da *SD* påbegyndes, og indtil venderkorstoget er succesfuldt gennemført. Ganske vist blev det 2. korstog i mellemøsten en skuffelse, som også blev vendt imod Bernhard, men ellers blev fiaskoen tolket som et udslag af korsfarernes syndige liv og forkerte moralske indstilling, selve korsfarer-ideen blev ikke anfægtet.⁶⁴ Når Bernhard bliver helgenkåret i 1174,⁶⁵ må det opfattes, som at kirken på dette tidspunkt stadig er indforstået med Bernhards virke og ideer, og da Pave Innocens den 3., der bliver pave i 1198, er en entusiastisk korstogsinitiativtager,⁶⁶ mener jeg ikke, der er grund til at antage, at korstogsideologien, i Bernhards variant, er forældet, eller skulle have forandret sig væsentligt til tiden, hvor Saxo skriver. Derfor vælger jeg at anvende Bernhard, som den væsentligste kilde til de holdninger, vi kan forvente, at korsfarerne kan have haft til deres ofre, og som vi kan forvente at finde anvendt på venderne, i *SD*, hvis venderbeskrivelserne her er i overensstemmelse med den opfattelse af de ikke-kristne ofre for korstogene, som vi kan forvente at finde hos korsfarerne og Saxo, omkring år 1200.

I følge Bernhard af Clairvaux er de hedenske vender djævlens redskab, og deres mission er at være en forhindring for korsfarerne til Jerusalem. Formålet med toget imod venderne er, at korsfarerne derved viser deres loyalitet overfor Gud. Det nye i forhold til tidligere korstog er, at venderne skal omvendes. Venderkorstoget er et missionskorstog. Skal der opnås aflad, skal venderne vindes for kristendommen. Dette implicerer nogle vanskeligheder, da ingen i middelalderen ville have benægtet forestillingen om, at omvendelse måtte foregå i frivillighed, det havde Augustin fastslået, og derfor hersker der stadig noget uenighed om, hvad Bernhard præcist mener. Bernhard skriver: »Vi forbyder aldeles, at de indgår nogen overenskomst med dem af nogen som helst grund, hverken for penge eller for tribut, før end, ved Guds hjælp, enten deres religion

⁶⁴ *Europa 1000-1300*, s. 241

⁶⁵ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 53.

⁶⁶ *Europa 1000-1300*, s. 250.

Saxo og venderne

eller nation er ødelagt«. ⁶⁷ På den måde er tonen skarp. Et korstog blev ikke nødvendigvis mere humant af at være et missionskorstog. Forfatterne i bogen *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen* fortolker disse ord som, at Bernhard sidestiller venderne »nation« med de hedenske stammer, som israelitterne kæmper med i det gamle testamente, med Guds velsignelse, ⁶⁸ og har hermed formentlig ment, at de hedenske folk skulle fratages herredømmet og underlægges et kristent styre, hvorefter den mere fredelige mission kunne gå i gang og den frivillige omvendelse finde sted. Alternativet hertil var en skånselsløs krig, hvor også drab af hedenske vendere som »djævlens yngel« er et legitimt middel. En lidt mere human indstilling spores dog hos Bernhard, hvor han skriver:

Hvis hedningene på samme måde var os underlagt, så skulle vi efter min mening vente på deres omvendelse i stedet for at sætte efter dem med sværdet. Men eftersom de nu er begyndt at angribe os, er det nødvendigt, at de af os, som ikke bærer sværd uden grund, slår deres magt tilbage med magt. Det er kristen fromhed både at overvinde de hovmodige og at skåne de undergivne.« ⁶⁹

⁶⁷ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 55.

⁶⁸ Ifølge sagnet var det, ved Valdemarsslaget i 1219 i Estland, nødvendigt med et mirakel, for at korsfarerne kunne vinde over de hedenske estere. Miraklet bestod i, at ærkebisp Anders Sunesen, der var i Estland, men ikke deltog i slaget, »bad knælende for sine folks sejr med de foldede hænder rakt imod himlen. Når han træt lod hænderne synke fik fjenden fremgang, men omvendt, når han igen formåede at hæve hænderne imod himlen« (*Danmarkshistorien 1050-1250*, s. 268). Dette sagn minder så meget om historien i 2. Mosebog, 17, 12, hvor Moses har helt den samme rolle under israelitternes kamp mod amalekitterne, at det næppe er et tilfældigt sammenfald, og det kunne tyde på, at korsfarerne og korstogsideologerne omkring 1200-tallet har hentet sine forbilleder i israelitternes kampe mod de hedenske stammer, hvor forestillingen er, at Gud leder slaget og sine favoritter til sejren. Det kunne endda se ud til, at forestillingen om egen sammenlignelighed med det israelitiske folks krige med andre hedenske folk, har holdt sig ind i 1200-tallet, hvis ikke meget længere, da vi kender sagnet fra Arild Huitfeldts historieskrivning i slutningen af 1500-tallet. (*Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 211-212.

⁶⁹ *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, s. 58.

Niels Henrik Hansen

3. AFSLUTNING

Med sidstnævnte citat af Bernhard i erindringen, så mener jeg, at vi kan se, at der er givet grønt lys for Saxos skildring af Absalon:

Aldrig så snart var han blevet indsat i embedet, før han begyndte at føre sig frem som søkrieger i lige så høj grad som biskop, for i hans øjne havde det ikke meget værdi at værne om kirken hjemme hvis man samtidig lod den i stikken i det fremmede. At holde kirkens fjender borte er i lige så høj grad en del af præstegerningen som at drage omsorg for de hellige handlinger.⁷⁰

Hvis Absalon havde den holdning, som Saxo her skriver, så kunne han legitimere holdningen ved at henvise til paven og Bernhard, og hermed er vi tilbage hos Saxo.

Bernhards anvisninger og Saxos venderskildringer passer næsten lidt for godt sammen. Hos Saxo er venderens rette plads at være underlagt den danske konge, som Bernhard anbefaler. Hvis det er tilfældet, så er det muligt at udvise lidt større tålmodighed overfor venderne, som også Saxo udviser, når venderne er lydige, undertvungne, og især når de er kristne.

Saxo dæmoniserer venderne, når de gør oprør og udøver sørøveri, og Saxo lader danskerne slå dem ihjel og pine dem helt uden skrupler, hvilket giver mening, når de anses for at være »djævlens yngel«. Omvendt når de er lydige, undertvungne, stiller med soldater og allerhelst er kristne, så er det helt i overensstemmelse med Bernhards kristne fromhed »at overvinde de hovmodige og at skåne de undergivne«.

Når forfatterne af bogen *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen* fortolker Bernhards ord: »Vi forbyder aldeles, at de indgår nogen overenskomst med dem af nogen som helst grund, hverken for penge eller for tribut, før end, ved Guds hjælp, enten deres religion eller nation er ødelagt«, som at der hermed menes, at de hedenske folk skulle fratages herredømmet og underlægges et kristent styre, så er jeg overbevist om, at Saxo ville være enige med dem, når vi tænker på den noget kryptiske afslutning af *SD*: »Sådan fik Knud uden større sværdslag det herredømme over Venden (...) I netop det øjeblik tørnede vældige skymasser

⁷⁰ *SD* 14, 21, 3.

Saxo og venderne

sammen på himlen, og tordenen brød løs med et brag der nær skræmte livet af begge folkeslag. Folk der forstod at tyde den slags, tog dette som et varsel om det vendiske riges undergang.«⁷¹

Mit dristige gæt er, at Saxos kryptiske afslutning af *SD*, er Saxos fortolkning af Bernhards svært forståelige udtalelse om, at vendernes nation skal ødelægges. Det kan være, at Saxo kender mere til Bernhards breve, end han indrømmer, i hvert fald ser det ud til, at han slutter, hvor Bernhard begynder.

Når Saxo beskriver, hvordan venderne alle dage har været danskernes underlagte naboer, men til stadighed falder fra, så kan det også ses som Saxo tilslutning til, at det ikke rækker at undertvinge de hedenske vendere. Venderne skal, som Bernhard anbefaler, fratages herredømmet og underlægges den kristne danske konge og blive en del af hans rige. Så længe de forbliver hedninge, vil de blive ved med at falde fra, når de har chancen, hvilket også giver mening, når vi tænker på, at kun ved at blive delagtiggjort i den kristne kultur og den skolelærdom, der følges ad, får de muligheden for at få tæmmet den vilde natur og råheden i blodet.

Det korte svar på spørgsmålet, »Er venderbeskrivelserne i Saxos Danmarkshistorie udtryk for en korsfarerideologi og en dertil hørende holdning til de ikke-kristne »ofre« for korstogene, omkring år 1200?«, er ja, det er det. Og også i en sådan grad at *SD* i høj grad bør betragtes som værk der er i overensstemmelse med kristendommen omkring år 1200. Den katolske kristendom omkring år 1200 har formået at kombinere idealerne om fred og fredelig adfærd indenfor det kristne kulturelle fællesskab og krig imod, og en særdeles hårdhændet indstilling til, dem udenfor det kristne fællesskab. Når vi tænker på, at der var mulighed for fuld aflad til korsfarerne, så er det et signal fra kirken om, at korstogsdeltagelse i høj grad var en religiøs beskæftigelse, når vi sammenligner med 1100-tallets sædvanlige afladsgivning på højest 3 år.

Med reformationen, der også var foranlediget af Luthers utilfredshed med afladshandlen, mistede paven sin autoritet og hermed forsvinder de væsentligste bevæggrunde, der skulle have motiveret korsfarerne til korstoge. Luthers syn på

⁷¹ *SD* 16, 8, 9.

Niels Henrik Hansen

kristendommens tilstand indenfor det kristne kulturområde var også så pessimistisk, at der ikke er nogen grund til at fare hårdt frem mod hedningene.⁷²

⁷² *Gyldendals Religionsleksikon*, s. 327-331.